

Solidaritat en temps de guerra

Hospital Militar Internacional
Ontinyent, 1937-1939

ESTUDIS COMARCALS

16

Solidaritat en temps de guerra

Hospital Militar Internacional
Ontinyent, 1937-1939

Joan J. Torró Martínez

institutió
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

[75anys]

VALÈNCIA, 2023

Col·lecció «Estudis Comarcals» — 16
Dirigida per Enric Estrela

Edició composta amb el tipus Adobe Caslon Pro, l'interior s'ha imprès sobre paper Prinet Ivori de 90 g/m² i la coberta sobre cartolina Image Silk de 350 g/m²

© 2023, de les imatges: els autors

© 2023, del pròleg: Antonio Calzado Aldaria

© 2023, del capítol «Ontinyent ciutat de rereguarda»: Josep Gandia Calabuig

© 2023, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 — 46003 València
Tel. +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-1156-018-4

DL: V-570-2023

Disseny de la coberta: Eugenio Simó

Imatge de la coberta: postal de la llibreria Soler amb una fotografia de l'Hospital Militar
Internacional d'Ontinyent

Maquetació: Estudio Gráfico Quinto A

Imprimeix: La Imprenta CG

A ma mare, Consuelo Martínez González
(1920- 1972)

Tota «història», si es vol «història total»,
no haurà de començar per ser història local?

JOAN FUSTER

Estic molt content d'haver anat.
Hi havia un deure de solidaritat a complir.

F. NEUMANN

La Voix du Peuple,
5 de setembre de 1937

Índex

Agraïments	11
Pròleg , per Antonio Calzado Aldaria	13
Introducció	17
Ontinyent ciutat de rereguarda , per Josep Gandia Calabuig	25
L'hospital de sang del Xalet de les Boles	53
Constitució del Comité Sanitari Popular	56
L'assistència sanitària	57
A la recerca d'un nou hospital	59
Un hospital militar modern pensat per a la República en pau	65
Primeres passes en la creació de l'hospital	65
De la no-intervenció al suport del socialisme internacional	70
Informe d'Isabelle Blume	75
L'hospital en la premsa	78
Organització de l'atenció sanitària	85
Les valoracions del Dr. H. B. Morgan	91
L'hospital, centre de distribució de queviures	99
Els metges	103
Les infermeres	109
L'Escola d'Infermeria	117
El servei de transfusió de sang	121
El memorial Ray Cox	123
Altres serveis indispensables	126
L'hospital en xifres	131
Els ferits, malalts i morts	132
Els soldats d'Ontinyent hospitalitzats	141
L'atenció a la població civil	145

Els brigadistes internacionals hospitalitzats	147
Hospital de presoners	152
Gestió i visibilització de l'hospital	153
Les diferències polítiques	153
El Dr. René Dumont arriba a Ontinyent	154
Minimitzar la influència comunista	155
La cèl·lula comunista de «les mamàs belgues»	160
La quinta columna a l'hospital	167
Sospites d'espionatge	169
El tabac, un problema	171
La seguretat i disciplina a l'hospital	173
Les experiències de vida a l'hospital	177
La correspondència de les infermeres internacionals	177
Les cròniques en la premsa	181
Els testimonis recuperats	186
Influència de l'hospital en la quotidianitat ontinyentina	188
Els testimonis dels infants	193
L'hospital i la cultura	197
L'acomiadament dels internacionals. El final de l'hospital	203
A manera de conclusió	215
Diccionari biogràfic	219
Annexos	301
Annex 1. Ferits a l'hospital de sang	303
Annex 2. Ferits i malalts a l'HMIO	311
Annex 3. Defuncions a l'hospital gestionat per la Sanitat de l'Exèrcit Popular de la República	339
Annex 4. Relació de ferits ingressats a l'HMIO el 12 de febrer de 1939, procedents del bombardeig de l'estació de trens de Xàtiva	369
Annex 5. Defuncions a l'hospital gestionat per l'exèrcit franquista	377
Annex 6. Relació de soldats ingressats a l'hospital i considerats presoners ...	385
Bibliografia	393
Índex onomàstic	403
Abreviatures i acrònims	417
Nota de l'autor	421

Agraïments

Totes i cada una d'aquestes persones han contribuït d'alguna manera en la realització d'aquest treball. A totes elles, el més sincer agraïment. Gràcies per la vostra paciència i per atorgar-me la vostra confiança.

Agulló Díaz, M.ª Carmen; Albert Galiana, Consuelo; Albert Rubira, Carmen; Albuixech Molina, Manuel; Alcaraz Argente, Juan Antonio; Álvarez Fernández, Luis (Bèlgica); Angulo, María José; Aparicio Ezcurra, Elia; Belda Belda, José María; Belda Sanchis, Jordi; Belda Tolsà, Conxa; Beneito Lloris, Àngel; Beneyto Calabuig, Vicent; Benlloch Calatayud, Eva; Bernabeu, Alfred; Bono i Aguilar, Benjamí; Cabida, Antonio; Calzado Aldaria, Antonio; Castro Ocaña, Catalina; Castro Pérez, José; Conca Vilaplana, María Isabel; Cone de Alja, Juan Francisco; Conejero Martínez, Gaspar; Cox, Steve; Daniel, Evan (EUA); Escobar Muñoz, Juan Antonio; Esteve Calatayud, Martí; Ferrús Peris Wilson; Filip, Irene (Alemanya); Fita Molina, Loli; Gandia Calabuig, Josep; Galiana Gisbert, Francisco; Gandía Sanchis, Carmen; Garcia Bayo, Ricard; Garcia Ferrandis, Xavier; García Navarrete, Manuela; García Salamanca, Javier; Gil Ballesteros, María; Gil Martínez, Vicente (†); Gramage Terol, Manuel (†); Guerrero Martínez, Juan; Guzzon, Oscar (Suïssa); Holemans, Carlos; Hörstman, Hila (Alemanya); Hug, Ralph (Suïssa); Insa Martínez, Antonio; Johannson, Agneta (†) (Suècia); Lemos Geddo, Natalia; Lépine, Nicolas (Canadà); Llin Belda, María Rosario; Llin Belda, Carmen; Llin Llopis, Guillem; Lloyd, Alan (Anglaterra); Martínez Moruno, Dolores; Mollà i Dòria, Pepe; Mollà Egea, Miquel; Mollà Gil, Ana (†); Mollà Pastor, María; Morcillo Morales, Samuel; Muggli, Eva (Suïssa); Muñoz, Ángeles (Bèlgica); Parra García, M. Pilar; Pascual Santamaría, Nieves; Pérez Carrión, Luis Miguel; Plaza Rodríguez, Ignacio; P. Luis Sendra; Quintana Matutes, Juan Carlos; Ramírez Navarro, Antonio; Rayet, Elsa (Bèlgica); Reguart Penadés, Manuel; Reguart Serna, Manuel; Requena, Manolo; Ribera Pastor, Victoria; Rodenburg, Kees (Holanda); Rovira Forcada, Miguel; Rovira Sanz, Rafael; Ruiz Espinosa, Cristina; Ruiz Torró, Laura; Samper Vegas, María Paz; Santamaría Mollá, José Luis (†);

Santamaría Penalba, Remedios (†); Segura Biosca, Ximo; Segura Ferrero, Luisa; Segura Ferrero, M.ª Jesús; Serna Mollá, Ana; Soler Vañó, Rosa María; Terol i Reig, Vicent; Torró Gramage, Jesús; Tortosa Forcada, Miguel; Somoni, Renato (Suïssa); Tuytens, Sven (Bèlgica); Ureña Reguart, Silvia; Vázquez, M.ª Carmen; Verbruggen, Paule (Bèlgica); Vicedo, Doménech, Teresa; Vidal Bernabeu, Arturo; Vidal Torró, Arturo (†).

Pròleg

La historiografia espanyola i valenciana de la Guerra Civil espanyola es caracteritza per tres vectors bàsics. El primer, la inesgotable producció d'investigacions, publicacions o traduccions de memòries i edició d'audiovisuals, en bona part produïda per les llacunes encara existents, però, especialment, a causa de l'interés social que encara desperten aquests anys i la seua translació a debats polítics, culturals i mediàtics del nostre present. El segon, la indubtable preeminència de la història local. I, finalment, l'obertura cap a noves temàtiques més relacionades amb la història social de la rereguarda com, entre altres, el patrimoni bèl·lic, la dona, els discursos politico-sindicals o la sanitat.

En aquest marc general s'inscriu aquest estudi de l'Hospital Militar Internacional instal·lat pel socialisme belga a la ciutat valenciana d'Ontinyent, en concret en el renovat vigor de treballs sobre l'organització de la sanitat en el context bèl·lic i la seua relació amb la solidaritat antifeixista internacional, un altre dels trets propis de la contesa civil, que han conreat exemplarment, entre d'altres, Xavier Garcia Ferrandis; Angel Beneito amb l'Hospital Suec-Noruec d'Alcoi o Robert Llopis amb les Brigades Internacionals (Benissa, Dénia). Si reduïm l'escala, l'obra i l'autor, també s'inclou en la fecunda historiografia de la Vall d'Albaida per als anys republicans, bèl·lics i del franquisme en què als pioners però sempre actius M.ª Carmen Agulló Díaz, Pep Gandia o Guillem Llin, es van sumant noves lectures, visions i temàtiques gràcies a Aureli Bataller, M.ª Jesús Pérez o Màrius Climent.

En aquesta monografia l'autor destil·la el seu domini exhaustiu de la història d'Ontinyent, però, igualment rellevant, el seu compromís vital i públic amb la memòria democràtica i amb unes esperances educatives, socials i ètiques, aixafades a sang i foc pel franquisme, que continuen vives, a través del seu paper exercit al voltant de la recuperació del patrimoni bèl·lic d'Ontinyent i les seves virtuts didàctiques (Ruta dels Refugis Antiaeris) o l'exhumació de les víctimes de la dictadura. Ja a principis de la dècada

dels noranta, Joan J. Torró publicava un modèlic estudi sobre l'educació i la cultura a Ontinyent entre 1931 i 1939; ha estat constant la seua presència en els altaveus culturals de la comarca, i més recentment ha aportat un interessant treball sobre la presència i activitats del Col·legi Nacional de Cecs a l'Ontinyent de la guerra, treball que s'ha convertit en guió del documental *Viatge a cegues*, premiat per Culturarts en l'edició de 2018. En definitiva, una trajectòria acadèmica reflectida en la seua tesi doctoral *Educació i societat a Ontinyent (1800-1975)*.

Les pàgines que segueixen han estat laboriosament elaborades, ja que han constituït una pacient línia d'investigació al llarg dels anys, des de la participació en el volum sobre República i Guerra que la revista *Alba* va dedicar el 2001-2002; en la gran síntesi de «La Guerra Civil a la Comunitat Valenciana» de 2007 i la seua participació en el dossier de 2016 que la revista *Afers* va dedicar als hospitals durant la Guerra Civil espanyola. Bagatge previ que va sustentar l'imprescindible suport històric del superb i reeixit documental *Les mamàs belgues*, dirigit per Sven Tuytens (2016).

Aquest llarg camí emprés s'ha anat enriquint amb la progressiva accessibilitat als fons documentals i filmics fins a plasmar-se en aquesta investigació assentada i consolidada, gràcies al domini i el treball de Joan J. Torró de les fonts bibliogràfiques, arxivístiques (locals, estatals i europees), hemerogràfiques, audiovisuals i els testimonis orals. En aquest sentit, la monografia és un exercici esplendorós de captura de fonts, heurística i reflexió amb la saviesa del qui admet que no es tracta d'un tema tancat.

Torró planteja constantment una polianàlisi, aconseguint una de les virtuts d'aquest estudi: evitar que l'Hospital Militar Internacional se situe en un limbe espacial. Per això Pep Gandia, especialista en la història ontinyentina d'aquests anys, situa en primer lloc el context sociopolític local i l'autor prossegueix el relat amb la unitat comprensiva entre els aspectes internacionals, de l'Espanya republicana i d'Ontinyent i la seua comarca. I no només pel que fa a qüestions politicoideològiques o d'història de la medicina, sinó molt especialment a qüestions d'història social, dotades d'una sensibilitat humanística que constitueix una altra de les grans virtuts d'aquesta monografia. Apareix la humanitat feridora dels ferits i dels morts amb els seus noms i cognoms, la convulsió cultural i dels sentits de les relacions entre el personal sanitari europeu i la societat d'una ciutat conservadora i catòlica, la vida quotidiana d'un hospital enmig d'una Guerra Civil espanyola gràcies a la utilització de la correspondència i dels dibuixos o anècdotes il·lustratives, com una actuació de Miguel de Molina pel que sembla disfressat de frare. En tercer lloc, la història de l'Hospital Militar adquireix també la reivindicació

i visibilització, a través de les seues infermeres, «les mamàs belgues», de la mobilització femenina i feminista a l'Europa d'entreguerres.

Però Joan J. Torró no reconstrueix un relat unívoc i amable, i per tant maniqueista. L'Hospital vivia a l'Espanya republicana i en la convulsa Europa. Per això, podem seguir les pugnes professionals entre el personal sanitari, però també polítiques entre socialistes i comunistes; les sospites de quintacolumnisme per part d'algun brigadista internacional, però principalment per un sector del personal sanitari, com es demostraria per l'important paper exercit des de l'Hospital a la conquesta del poder franquista a la ciutat a finals de març de 1939. Finalment, s'ha de destacar el «Diccionari biogràfic», que rescata trajectòries vitals, però molt especialment als homes i dones d'un Hospital que pren forma humana.

En definitiva, Joan J. Torró aconsegueix l'essència de la història local, com van expressar Anacleto Pons i Justo Serna: que la singularitat local d'un Hospital en una ciutat valenciana d'interior atrau de la mateixa manera tant l'acadèmia històrica, els mateixos ontinyentins o valldalbaidins com qualsevol persona interessada en la Guerra Civil espanyola i en les seues experiències politicosocials o culturals. Amb aquesta publicació, Torró contribueix, des del pilar bàsic i ineludible de la història construïda amb una metodologia científica, a la memòria democràtica d'Ontinyent i de la República, aportant, a més, la visió, la presència i el protagonisme actiu de les dones.

*Antonio Calzado Aldaria
Universitat de València*

Introducció

La Guerra Civil espanyola ha generat una gran quantitat de llibres, articles, documentals, pel·lícules i monografies que, atenent els aspectes militars, econòmics, socials, educatius, culturals i també sanitaris, ens mostren el conflicte d'una manera genèrica i des d'una visió global.

Aquesta descripció, anàlisi, explicació i interpretació del conflicte armat a vegades s'ha d'abordar des d'una perspectiva més propera a la realitat que ens envolta, on s'han generat fets i esdeveniments que, en la majoria de les ocasions, aporten coneixement al discurs general. Hom pot trobar en la història local allò que ajuda a explicar la història més general. No es tracta d'arribar al localisme, a l'anècdota, sinó d'establir un punt d'unió amb el fet conegut com a general i la realitat singular i particular, fins al punt d'aconseguir introduir nous elements que no s'havien incorporat al discurs més genèric i total.

Des d'aquesta perspectiva cal situar el treball que ara encete, resultat de molts anys de treball i recerca, malgrat que el considere inconclús. Almenys es tracta d'una primera aportació, que ens ha permès situar Ontinyent en general, i l'Hospital Militar Internacional d'Ontinyent (a partir d'ara, HMIO) en particular, en el discurs de la Guerra Civil espanyola, i des de l'àmbit sanitari, ampliant i incorporant noves dades en el conjunt de les ciutats intermèdies situades en la rereguarda republicana valenciana. Però també, des de l'àmbit de la història política i social, suposa la materialització i concreció d'una acció dissenyada pel socialisme europeu.

He cregut indispensable l'aportació de Josep Gandia Calabuig, historiadador i especialista en la República i la Guerra Civil espanyola a Ontinyent, per tal d'establir el marc polític, sindical i social en què queda situat l'HMIO. La síntesi de Josep Gandia Calabuig és fonamental en aquesta nova aportació, en tant que ha permès incorporar noves dades a partir de l'anàlisi i l'estudi dels sumaris de José de Angulo Vázquez, Pascual Vives Llorca i Venancio Mira. A més a més, incorpora testimonis que venen a donar un caire més

humà a aquesta història, com ho són els testimonis de Joan Canos, xiquet que va vindre amb els treballadors de Moncofa, i de l'historiador Carlos Mallench.

Fent un repàs de les investigacions al voltant de l'HMIO, cal establir una primera diferenciació que és definida pel territori, alhora condicionada pel mateix objecte d'investigació, és a dir, el seu caràcter internacional.

És a Bèlgica on es produiran les primeres aportacions internacionals amb la tesi doctoral de Rudi Van Doorslaer *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*, així com un conjunt de treballs que necessàriament parlaran d'Ontinyent i de l'Hospital Militar Internacional, com és el cas de *Tussen wereldrevolutie en joodse identiteit. Joden uit België in de Spaanse Burgeroorlog* del mateix autor. En aquest últim s'ocupa de la presència dels jueus belgues en la Guerra Civil espanyola, i s'aporten dades respecte del grup d'infermeres auxiliars que vingueren a treballar a l'HMIO. En la portada d'aquesta publicació es reproduïx la foto, publicada en la tesi de Rudi Van Doorslaer en 1995, presa a la plaça de Catalunya, a la ciutat de Barcelona, l'1 de maig de 1937, on apareixen un grup de dones conegudes com «les mamàs belgues», que treballaran a l'Hospital d'Ontinyent, i que s'incorporaran a l'imaginari ontinyentí.

La tesi *La guerre civile espagnole dans la littérature belge* (Bénit: 1996) inclou l'HMIO en el capítol dedicat a l'ajuda mèdica a la República espanyola, i aporta dades de la premsa del moment i les desenvolupades pels treballs de José Gotovitch i Rudi Van Doorslaer.

A les acaballes del segle xx, la revista *Cahiers Marxistes* va publicar un número dedicat a Albert Marteaux, metge belga, força implicat en la materialització del suport socialista en la posada en funcionament de l'HMIO. En aquesta revista s'inclouen diferents articles i treballs sobre l'Hospital d'Ontinyent, i especialment l'article d'Elsa Rayet titulat «Onteniente et la Guerre d'Espagne». Amb aquest treball la ciutat d'Ontinyent comença a tindre's en consideració en el discurs historiogràfic de la Guerra Civil espanyola.

Laurence Brown, l'any 2002, en el seu article «The Great Betrayal? European Socialists and Humanitarian Relief during the Spanish Civil War», va incloure l'HMIO com una mostra més del conjunt d'accions desenvolupades pels sindicats i partits socialistes europeus, des d'un vessant internacional, amb l'objecte de donar suport a la República espanyola.

És necessari referenciar les investigacions desenvolupades en el treball *La medicina en el exilio republicano* (Guerra: 2003), on s'aborda l'estudi de la sanitat republicana, però aporta, indirectament i de forma general, aspectes

personals i professionals de metges i personal sanitari que van treballar a l'HMIO.

Una altra publicació, de caràcter divulgatiu, que hem de considerar és la centrada en la participació de les dones en les Brigades Internacionals (Romeu: 2007), on identifica i relaciona aquelles dones estrangeres que participaren en tasques de suport a la República des de l'àmbit sanitari, i concretament d'aquelles que vingueren a treballar a l'HMIO.

Continuant amb aquest repàs, és de justícia esmentar la tesi doctoral *Le socialisme international et la Guerre Civile Espagnole* (Lépine: 2013), que dedica el capítol desé a l'HMIO. A banda de ser hospital modèlic, és el símbol de les aspiracions, frustracions i limitacions de l'acció socialista internacional a Espanya. Aquesta investigació ha generat la publicació de dos llibres *Guerre d'Espagne et socialisme International. Dernière chance pour l'ordre démocratique d'entre-deux-guerres* (Lépine: 2020) i *International Solidarity in the Low Countries during the Twentieth Century. New Perspectives and Themes* (Lépine: 2020). Dues publicacions en les quals de nou s'estudia la solidaritat internacional socialista durant la Guerra Civil espanyola, i n'és un exemple la creació de l'HMIO.

Seguint en l'eix temporal, però situant-nos en una realitat més propera, i més local, l'any 2002 la revista *Alba* va publicar un monogràfic al voltant de la Guerra Civil espanyola, on s'inclou un article dedicat a l'HMIO.

Cinc anys després, i amb la intenció d'aconseguir una visió de la Guerra Civil espanyola en el conjunt del País Valencià, l'editorial Premsa Valenciana va publicar díhuit volums, sota la direcció d'Albert Girona Albuixech i José Miguel Santacreu Soler. Amb una clara intenció divulgativa i sense perdre el rigor que els caracteritza, dediquen una obra a la Guerra Civil espanyola a la Comunitat Valenciana. En el volum número 10 «Sufrir la guerra: la vida cotidiana» hi ha un article dedicat també a l'HMIO.

Entre l'any 2007 i 2008 es va celebrar un conjunt d'activitats al voltant de «València, capital cultural de la República (1937-2007)», concretant-se, entre altres accions, en un congrés, amb el mateix nom, però amb caràcter internacional, on un nombre ben nodrit d'especialistes presentaren les seues comunicacions, publicades amb posterioritat. Les actes recollen l'aportació d'Àngel Beneito que, amb el títol «La cooperació sanitària internacional durant la Guerra Civil», deixa constància de com la solidaritat internacional finança tres hospitals, que adquiriran l'adjectiu d'internacional tant perquè es dedicaven a atendre els brigadistes internacionals com pel seu finançament a càrrec d'organitzacions sindicals, humanitàries i polítiques internacionals, entre els quals es troba l'HMIO (Aznar, Barona, Navarro: 2008).

L'any 2012 la revista *Almaig* publica un article on es torna a parlar de l'HMIO, però centrant-se en la participació de la dona en el conflicte armat, desenvolupant tasques assistencials i pròpies de les infermeres auxiliars que van treballar al centre sanitari internacional, amb la particularitat que aquestes dones eren originàriament de Polònia i països de l'est d'Europa (Torró: 2012).

Amb la participació en el simposi «Hospital en temps de guerra, tecnologies mèdiques i agències humanitàries», organitzat per l'Institut d'Història de la Medicina i la Ciència López Piñero, al Palau de Cerveró, de la Universitat de València, es té la possibilitat d'exposar l'estat de la qüestió, en el nostre cas del treball de recerca al voltant de l'HMIO. En aquell moment es va presentar una comunicació que duia per nom «Ajuda mèdica i solidaritat socialista a la causa republicana: L'Hospital Militar Internacional Belga d'Ontinyent». Durant dos dies diferents experts i investigadors, inclús d'altres països, pogueren intercanviar experiències i dades que han sigut incorporades a aquest treball.

Però amb el documental «Les mamàs belgues» podem concretar i materialitzar la confluència del component internacional i local. Aquest fet, juntament amb l'ús del llenguatge cinematogràfic, introduirà noves maneres d'explicar i construir coneixement a partir de la recuperació de la memòria que formava part de l'imaginari col·lectiu dels ontinyentins i ontinyentines.

Aquest documental és el resultat de la confluència de les investigacions que he desenvolupat des de fa, quasi, dues dècades. He tingut l'oportunitat de col·laborar en la redacció del guió, en les localitzacions per al rodatge, aportant dades, ressenyes, entrevistes i documentació històrica recopilada i que s'ha complementat amb les dutes a terme per Sven Tuytens.¹ Aquest treball cinematogràfic ha sigut una realitat gràcies a la participació de la Fundació Campus Ontinyent, l'Ajuntament d'Ontinyent, però sobretot de l'Àrea d'Igualtat de la Diputació de València.

Des d'aquesta perspectiva i atenent el discurs historiogràfic, el documental ha comportat no sols la recuperació d'un fet històric sinó també facilitar la difusió, arreu de tot el món, d'un esdeveniment que corria el perill de romandre en l'oblit, utilitzant el llenguatge cinematogràfic, apropant un fet històric des de l'àmbit local, però que contribueix a la història general,

---

1 Sven Tuytens: Spain Correspondent for VRT (Belgian Public Radio & Television), Reporter for Nieuwsuur (Dutch Public Television) i director del documental *Les mamàs belgues*.

en aquest cas de la Guerra Civil espanyola, ja siga en l'àmbit de l'Estat espanyol com de la resta del País Valencià.

A més a més, la presència de les infermeres internacionals a l'HMIO aporten un element diferenciador pel que fa a l'acció de les dones estrangeres, des d'un vessant transnacional, constituint i a la volta visibilitzant una acció voluntària antifeixista, solidària i femenina. És així com Ontinyent aglutina aquesta experiència, on participaran, també, dones ontinyentines, valencianes i de la resta de l'Estat espanyol. Potser, aquest fet, es constituïska en un altre element que s'incorpora al discurs de la Guerra Civil espanyola i de la participació de la dona, identificant la ciutat d'Ontinyent com una ciutat refugi i acollidora, propiciant-se el desenvolupament d'accions solidàries en què les dones seran les protagonistes.

Una altra aportació que cal tindre en consideració és l'article «Nederlandse verpleegsters in de Spaanse Burgeroorlog Wij waren géén Florence Nightingale» al voltant de la participació de les infermeres holandeses en la Guerra Civil espanyola, identificant la presència d'un grup d'elles que van romandre a l'HMIO.²

A més a més, s'ha presentat una comunicació al voltant del documental *Les mamàs belgues* en la sisena Trobada 2016 de la Universitat de València-Instituts d'Estudis Comarcals sota l'epígraf «La memòria històrica i democràtica: Experiències i propostes en el territori valencià», celebrades a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València el 26 de novembre de 2016. Es va publicar un volum on quedaren recollides aquestes experiències, entre elles la dedicada al documental *Les mamàs belgues. Una història de dones valentes i solidàries*.

Un altre text que cal recollir, i de recent publicació, és *¿Qué fue la Guerra Civil? Nuestra historia explicada a los jóvenes* (Fernández, Casado: 2017). Es tracta d'un text que complementa els referenciats fins ara, sobretot perquè, sense fugir del rigor dels autors, li dona una visió distinta, amena i dirigida als joves, on s'incorpora, en el discurs de la Guerra Civil espanyola, la figura de «les mamàs belgues» al voltant de la presència de les dones en el conflicte armat amb un capítol titulat «Protagonismo de las mujeres y lucha feminista». Amb aquesta menuda però important ressenya, és com s'evidencia la presència de l'HMIO en el discurs de la Guerra Civil espanyola.

---

2 De Leede, S. i Piersma, H.: «Nederlandse verpleegsters in de Spaanse Burgeroorlog. Wij waren géén Florence Nightingale». [En línia - consulta del 20 de febrer de 2018] Disponible en <<https://www.groene.nl/artikel/wij-waren-geen-florence-nightingale>>.

S'han publicat un conjunt de textos on està present l'HMIO, com és el cas del treball dedicat a Israel «Piet» Akkerman, on hi ha referències a l'HMIO. En la biografia del sindicalista es recull la relació amb Vera Luftig, una de les infermeres auxiliars que va vindre a Ontinyent (Tuytens, Doorslaer: 2016).

«El Belga; ret militair hospitaal van het Internationaal Solidariteitsfonds dat niemand kende (Spanje 1937-1939)» (Lépine: 2016) és un altre article que, juntament amb «Vrijwilligsters uit België in El Belga, het militair hospitaal van Onteniente tijdens de Spaanse Burgeroorlog (1937-1939)» (Tuytens: 2016), es concreten dues aportacions relacionades amb les infermeres auxiliars i l'Hospital d'Ontinyent.

Cal considerar un altre text, i que va ser fruit del simpòsium abans esmentat. Es tracta de la publicació, en la revista *Afers*, d'un monogràfic titulat «Hospitals a la rereguarda republicana durant la Guerra Civil» (Ferrandis, Àlvar: 2016), on s'inclou un article dedicat a l'HMIO juntament amb altres treballs d'Àngel Beneito Lloris, Xavier Garcia Ferrandis i Carles Hervàs Puyal.

El llibre *Las mamás belgas. Jonge Spanjestrjdsters uit de Lage Landen* (Tuytens: 2017) aborda les històries d'algunes de les infermeres auxiliars que treballaren a Ontinyent fent un recorregut de les seues vides abans i durant la Guerra Civil espanyola, el seu pas per la Segona Guerra Mundial i postguerra, on de nou es parla de l'HMIO.³

La tesi de Jorge Vargas Visus, dirigida per Julián Casanova, amb el títol *Bélgica y la Guerra de España*, també recull en les seues planes una interessant reflexió al voltant de la creació de l'hospital i com el POB, juntament amb IOS i FSI, són un exemple d'acció solidària i esforç per crear aquest recurs sanitari (Vargas: 2018, pp. 99-243).

Està prevista la publicació de la biografia del Dr. Robert Crespi a càrrec de Renato Somni, on s'inclouran noves dades de qui va ser director de l'HMIO i la seua parella Graziella Berta. Serà en aquesta ocasió a Suïssa on es publicarà un treball en el qual es farà referència a l'HMIO.

És així com, en aquest treball que ara publiquem, s'intenta aglutinar, reunir i donar forma, en la mesura de les possibilitats, a tot allò que té a veure amb l'HMIO i que els darrers anys s'ha publicat, afegint noves dades i aportacions, però tenint clar que no es tracta d'un treball tancat. Estic

---

3 El treball de Sven Tuytens s'ha traduït al castellà amb el títol *Las mamás belgas* per l'editorial El Mono Libre, 2019.

convençut que apareixeran documents, testimonis, fonts fotogràfiques que faran necessària la seua revisió.

S'han utilitzat les fonts orals, les quals formen part de la memòria col·lectiva i que, gràcies a Carmen Llin Belda, María Rosario Llin Belda, Remedios Santamaría Penalba, Ignacio Plaza Rodríguez, Arturo Vidal Bernabeu, Manuel Gramage Terol i Josefa Alcaraz Ferri, s'han pogut recuperar i compartir les seues experiències i vivències d'un fet que, aleshores, els recordava als ontinyentins i ontinyentines, dia rere dia, que estaven en guerra.

La consulta de les fonts primàries conservades als diferents arxius ha estat un element important per a poder construir aquest discurs historiogràfic. S'han consultat l'Arxiu Municipal d'Ontinyent, l'Arxiu de la Diputació de València, l'Arxiu Militar d'Àvila, l'Arxiu de la Guerra Civil de Salamanca, l'Arxiu de General de l'Administració, el Registre Civil d'Ontinyent, la biblioteca del Col·legi de La Concepció d'Ontinyent i els arxius del CEGESOMA i AMSAB a Bèlgica. També s'ha pogut accedir al RGASPI, a Moscou. Cal fer menció al llibre *El Colegio de la Concepción de Onteniente* (Sanchis: 1944), basat en les cròniques de la comunitat religiosa dels pares franciscans d'Ontinyent. En aquest llibre hi ha referències a l'etapa en què el col·legi és convertit en hospital. La revista *Nuestro Colegio*, que es conserva a la biblioteca del col·legi, també ha sigut una font documental important. Malgrat que en aquestes dues publicacions no es tracta de manera monogràfica, sí que ens faciliten dades sobre l'edifici del col·legi convertit en hospital durant la República en guerra.

També s'han pogut consultar fonts fotogràfiques, incorporades al nostre treball, i s'ha recuperat així part de memòria visual desconeguda. Aquestes fotografies procedeixen del Col·legi de La Concepció, d'arxius personals i de l'AMSAB, CEGESOMA i RGASPI. Els arxius personals han facilitat la incorporació de noves imatges i la identificació de persones que van estar vinculades a l'HMIO. Menció especial cal fer a les fonts cinematogràfiques dels arxius de la Filmoteca Valenciana, de la Filmoteca Nacional i el documental de Henri Cartier-Bresson.

La premsa històrica ha sigut un punt important a tindre en la nostra recerca. Entre 1936 i 1939 la Guerra Civil espanyola ocupava nombroses planes de distints rotatius, i en el cas de l'HMIO, formava part de la campanya de visibilització del suport dels socialistes belgues i europeus a la República espanyola, que es van encarregar de difondre la seua creació en els mitjans escrits i audiovisuals. S'ha tingut accés a la premsa històrica digitalitzada en la Biblioteca Nacional Espanyola, en la Biblioteca Nacional

Francesca, en la Biblioteca Municipal de Tolosa, en l'Arxiu de Revistes Catalanes Antiques, en la Biblioteca Digital de Defensa, en la Digitale Bibliografie Nederlandse Geschiedenis i en la Koninklijke Bibliotheek, que ens han permès observar i identificar la presència de l'HMIO en la premsa diària escrita de l'època.

En el cas dels audiovisuals de l'època, he tingut l'oportunitat de visionar el documental realitzat per Henry Cartier Bresson *Victoire de la vie* (1938), on s'aborda, amb un magnífic reportatge propagandístic, la sanitat en la zona lleial a la República, on es fa referència a l'HMIO. D'aquesta manera s'incorporen les fonts cinematogràfiques en aquest treball de recerca, la qual cosa permet introduir un nou element en la reconstrucció d'un fet destacat en el conjunt de la Guerra Civil espanyola.⁴

El treball que s'intenta presentar tot seguit és el resultat d'ordenar el trencaclosques creat amb les dades obtingudes durant tants anys de recerca. Cada peça en particular no té més importància que les altres, però en el conjunt creen coneixement, i s'incorporen a la nostra història, tant en l'àmbit local com en el conjunt de la Guerra Civil espanyola. Però la principal peça d'aquest engranatge és Ontinyent, convertida aleshores en una ciutat de rereguarda on la principal preocupació és donar acollida als desplaçats pel conflicte armat, els més vulnerables, en el cas que ara ens ocupa, als soldats malalts i ferits.

En definitiva, amb aquest treball s'intenta situar l'HMIO en el lloc que, fins a l'actualitat, no havia ocupat en el conjunt dels hospitals creats durant la Guerra Civil espanyola, en la zona de rereguarda, contribuint a ampliar la història de la sanitat mentre va durar el conflicte armat.

Per a finalitzar, m'agradaria considerar aquest treball com una mena de visibilització d'un projecte humanitari i solidari que, des de l'àmbit de la sanitat i des d'una perspectiva transnacional, es va crear a Ontinyent. Ha estat molt de temps arraconat en l'oblit, i hem recuperat una història recent i hem identificat espais de la nostra memòria col·lectiva, perquè tothom ho conega.

---

4 <<http://www.cinearchives.org/Catalogue-d-exploitation-VICTOIRE-DE-LA-VIE-494-94-0-1.html?ref=5abda082a51567a3a25829adaf9b33d4>>.